

Πίνακας 7.: Ανισότητα στην κατανάλωση.

Χώρα	Έτος έρευνας	Συμμετοχή στο εισόδημα ή στην κατανάλωση (επί της εκατό)	Πλουσιότερο 10%		Πλουσιότερο 20%		
			Φτωχότερο 10%	Πλουσιότερο 10%	Πλουσιότερο 10%	Προς φτωχότερο 20%	
Δημοκρατία της Τσεχίας	1996	4,3	10,3	35,9	22,4	5,2	3,5
Εσθονία	2000	1,9	6,1	44	28,5	14,9	7,2
Ουγγαρία	1999	2,6	7,7	37,5	22,8	8,9	4,9
Λετονία	1998	2,9	7,6	40,3	25,9	8,9	5,3
Λιθουανία	2000	3,2	7,9	40	24,9	7,9	5,1
Πολωνία	1999	2,9	7,3	42,5	27,4	9,3	5,8
Σλοβακία	1996	3,1	8,8	34,8	20,9	6,7	4
Σλοβενία	1998/99	3,6	9,1	35,7	21,4	5,9	3,9
Κ.Α.Ευρ.-8	1996-2000	3,1	8,1	39,5	24,9	8,2	5,0
ΕΕ-15	1994-2000	7,4	7,4	40,2	25,1	9,6	5,6

Πηγή: Βάση δεδομένων UN Human Development Report 2004.

Πίνακας 8: Συνολική απασχόληση.

Χώρα	(1989 = 100).							
	1990	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Τσεχία	99,1	93,6	91,2	89,8	93,5	88,2	88,0	87,4
Εσθονία	98,6	96,3	90,9	83,5	74,0	69,2	70,0	71,0
Πολωνία	95,8	90,1	86,4	84,3	88,3	90,4	85,8	85,2
Λετονία	100,1	99,3	92,1	85,7	72,4	73,9	75,4	76,8
Λιθουανία	97,3	99,6	97,4	93,4	87,0	85,0	82,0	83,9
Ουγγαρία	96,7	86,7	78,1	73,1	69,8	72,9	74,1	75,1
Σλοβακία	98,2	85,9	86,9	84,6	85,5	82,3	82,1	83,6
Σλοβενία	96,1	88,6	83,7	81,3	78,7	80,1	82,8	82,1
Κ.Α.Ευρ.-8	96,9	90,9	87,0	84,2	85,5	85,8	83,5	83,4
ΕΕ-15	101,8	102,3	101,1	99,6	100,7	105,2	109,2	109,5

Πηγή: UN ECE Economic Survey of Europe 2005, σημ. 1, σελ. 125.

Πίνακας 9: Ανεργία.

Χώρα	(ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού)						
	1990	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Τσεχία	0,7	2,6	3,5	3,5	9,4	9,8	10,3
Εσθονία	..	1,6	5,0	5,6	6,7	6,8	6,1
Πολωνία	6,5	14,3	16,4	13,2	13,1	20,0	20,0
Λετονία	..	2,3	5,8	7,2	9,1	8,5	8,6
Λιθουανία	..	3,5	3,4	6,2	10,0	10,9	9,8
Ουγγαρία	1,7	12,3	12,1	10,5	9,6	8,0	8,4
Σλοβακία	1,6	10,4	14,4	12,8	19,2	17,4	15,6
Σλοβενία	..	13,3	15,5	14,4	13,0	11,3	11,0
Κ.Α.Ευρ.-8	4,4	10,6	12,4	10,6	12,1	15,4	15,3
ΕΕ-15	7,3	8,7	10,0	10,2	8,7	7,7	8,1

Σημείωση: Ο δείκτης της Εσθονίας έως το 1999, αφορά μόνο όσους αναζητούσαν εργασία.

Πηγή: Καταγεγραμμένο ποσοστό ανεργίας των χωρών της Κ.Α.Ευρ.-8 από: UN ECE Economic Survey of Europe 2004, σημ. 2, σελ. 85. Για τον τυποποιημένο δείκτη ανεργίας της Ε.Ε.-15: UN ECE Economic Survey of Europe 2005, σημ. 1, σελ. 126.

της. Οι εργαζόμενοι απολάμβαναν εργασιακή ασφάλεια, όποια επίδραση και να είχε αυτό στην αποδοτικότητα. Αυτό έφτασε στο τέλος του. Ο δείκτης απασχόλησης μειώθηκε σημαντικά και εμφανίστηκε η ανοικτή ανεργία. Το ύψος της ανεργίας διαφέρει από χώρα σε χώρα, καθώς υπάρχουν ορισμένες χώρες της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης με χαμηλότερο και άλλες με υψηλότερο ποσοστό ανεργίας σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (βλ. Πίνακα 8). Η ανεργία, ως ανοικτό τραύμα, πλήττει σοβαρά την κοινωνία (βλ. Πίνακα 9).

Η σιγουριά της απασχόλησης εξαφανίστηκε. Αυτό συνέβη σε μία περίοδο κατά την οποία η ζωή έγινε περισσότερο ανασφαλής σε αναρίθμητα μέτωπα. Στις σοσιαλιστικές κοινωνίες αυτοί που απέφευγαν να αναλάβουν ριψοκίνδυνη πολιτική δραστηριότητα, περιβάλλονταν από σχετικά σταθερές και προβλέψιμες συνθήκες διαβίωσης. Τώρα εντελώς ξαφνικά, όλα βρίσκονται σε κίνηση και τίποτα δεν είναι γνωστό εκ των προτέρων. Προηγουμένως οι επιχειρήσεις υπήρχαν «ανέκαθεν και για πάντα», ενώ τώρα ιδρύονται και χρεοκοπούν από τη μία μέρα στην άλλη. Προηγουμένως, οι τιμές καταναλωτή ήταν σταθερές για μεγάλο χρονικό διάστημα, τώρα βρίσκονται σε μία κατάσταση διαρκούς διακύμανσης. Ο μέσος πολίτης δεν μπορεί να αντιληφθεί τα τραπεζικά επιτόκια, ούτε τις τιμές συναλλάγματος. Μολονότι η πρόσβαση στην κατοικία ήταν εξαιρετικά δύσκολη, εάν κάποιος το πετύχαινε ως ενοικιαστής, ή υπενοικιαστής, πρακτικά ήταν αδύνατον να υποστεί έξωση. Σήμερα κινδυνεύει με έξωση απλώς για τη μη καταβολή του ενοικίου. Μόλις διαλύθηκε το αστυνομικό κράτος, η δημόσια ασφάλεια χειροτέρευσε (βλ. Πίνακα 10). Οτιδήποτε είχε παγωθεί έως του σημείου της ακαμψίας από το αυταρχικό κράτος και την γραφειοκρατία, κατέστη εύπλαστο, επισφαλές και αβέβαιο υπό την επίδραση των δυνάμεων της αγοράς, του ανταγωνισμού και των αστικών δικαιωμάτων που εγγυώνται περισσότερη ελευθερία κινήσεων.

Πίνακας 10: Δείκτες εγκληματικότητας.

Χώρα	(1989 = 100)			
	1990	1994	1998	2002
Τσεχία	180	309	355	313
Εσθονία	124	200	270	321
Πολωνία	161	163	192	253
Λετονία	117	146	137	190
Λιθουανία	118	189	260	247
Ουγγαρία	153	175	272	193
Σλοβακία	150	293	198	227
Σλοβενία	96	110	139	193
Κ.Α.Ευρώπη-8	156	194	228	249

Σημείωση: Τα στοιχεία εγκληματικότητας βασίζονται μόνο στις αναφερθείσες και καταγεγραμμένες περιπτώσεις. Ο δείκτης εγκληματικότητας μπορεί να διαφέρει βάσει της εθνικής νομοθεσίας.

Πηγή: UNICEF IRC, Βάση δεδομένων TransMONEE 2004.

Η διαφθορά επίσης υπήρχε και στο παλαιό καθεστώς, κυρίως στο πεδίο των αμοιβαίων διευκολύνσεων, παρεχόμενων μέσω των πολιτικών ή των προσωπικών επαφών. Παρόλο που υπήρχαν φαινόμενα δωροδοκίας, αυτά ήταν ασυνήθη και γενικά εντοπιζόνταν στα χαμηλότερα επίπεδα της «οικονομίας της στενότητας» για το «λάδωμα των τροχών». Η πλειονότητα των ενεργειών της διαφθοράς παρέμενε αόρατη και στο παρασκήνιο. Σήμερα, η διαφθορά είναι ευρέως διαδεδομένη στις μυριάδες των συναλλαγών στη σφαίρα της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού, στις μικρές και μεγάλες ιδιωτικές συναλλαγές, στα υψηλότερα και στα χαμηλότερα επίπεδα της κυβερνητικής και κοινωνικής ιεραρχίας. Πολλές περιπτώσεις διαφθοράς βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Όλοι είναι θυμωμένοι, και — συχνά ακούσια — πολλοί άνθρωποι εμπλέκονται σε επιλήψιμες υποθέσεις. Είναι σχεδόν αδύνατη η αποφυγή της ανάμιξης σε κάποια συναλλαγή,

στην οποία το ένα ή το άλλο συναλλασσόμενο μέρος να μην ενέχεται σε ορισμένες αθέμιτες συναλλαγές και όπου είτε ο πελάτης, ο πολίτης, ο πωλητής είτε ο αγοραστής δεν θα επιχειρήσει να δωροδοκήσει, ή δεν θα αποπειραθεί να συμμετάσχει σε κάποιο σχέδιο φοροδιαφυγής.

Οι άνθρωποι είναι επίσης εκνευρισμένοι με την αταξία που παρουσιάζει η πολιτική ζωή. Πολλοί βλέπουν, ότι το πολυκομματικό σύστημα δεν έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για έναν νηφάλιο πολιτικό ανταγωνισμό, αλλά, αντί αυτού, έχει οδηγήσει στην αχαλίνωτη πάλη για την εξουσία, σε ψέματα, σε κενές υποσχέσεις και σε συνεχείς φωνασιές της αντιπολίτευσης εναντίον οποιουδήποτε βρίσκεται στην κυβέρνηση. Σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού δεν έχει επαρκή εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο. Από αυτή την άποψη είναι τεράστια η διαφορά ανάμεσα στις 15 παλιές και 8 νέες χώρες της Ε.Ε. (βλ. Πίνακα 11). Οι πολιτικοί θεωρούνται ως ύποπτοι για εμπλοκή σε υποθέσεις διαφθοράς, μερικές φορές διότι παραβίασαν τον νόμο ή τουλάχιστον τους άγραφους νόμους της ηθικής, είτε διότι συκοφαντήθηκαν από τους πολιτικούς αντιπάλους τους.

Ανέφερα μόνο μερικά από τα πιο σοβαρά προβλήματα. Αν και θα μπορούσα να συνεχίσω, θεωρώ ότι αυτό είναι αρκετό ώστε να αναδείξω ότι δεν πρόκειται για ασήμαντες ενοχλήσεις, αλλά για πραγματικά πιεστικά και σοβαρά προβλήματα.

Πίνακας 11: Εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο και άλλους θεσμούς.

Χώρα	Κοινοβούλιο	Δημόσιες υπηρεσίες	Εκπαιδευτικό σύστημα
Τσεχία	12,2	21,8	54,6
Εσθονία	27,0	40,4	73,9
Πολωνία	32,8	32,6	81,2
Λετονία	27,5	49,2	73,7
Λιθουανία	10,6	20,6	66,6
Ουγγαρία	34,0	49,6	64,3
Σλοβακία	42,8	38,7	76,3
Σλοβενία	25,3	25,3	80,3
Κ.Α.Ευρώπη-8	29,3	33,8	73,7
Αυστρία	40,7	42,4	86,2
Βέλγιο	39,1	46,1	77,9
Δανία	48,6	54,9	75,0
Ηνωμένο Βασίλειο	35,5	45,9	66,3
Φινλανδία	43,7	40,9	88,8
Γαλλία	40,6	45,9	68,4
Ελλάδα	29,0	20,2	37,0
Ολλανδία	55,3	37,5	73,1
Ιρλανδία	31,1	59,3	86,4
Λουξεμβούργο	62,7	59,5	67,8
Γερμανία	35,7	38,7	72,6
Ιταλία	34,1	33,2	53,2
Πορτογαλία	49,2	53,6	59,8
Ισπανία	46,4	40,5	67,6
Σουηδία	51,1	48,8	67,8
ΕΕ-15	39,1	41,1	66,8

Σημείωση: Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην εξής ερώτηση: «Κατά πόσο εμπιστεύεστε τα αναφερόμενα στον ακόλουθο κατάλογο; Πολύ, αρκετά, όχι πολύ, καθόλου». Εκείνοι που απαντούν «πολύ» και «αρκετά» μετρήθηκαν ως έχοντες εμπιστοσύνη.

Πηγή: Halman (2001, σελ. 187, 192 και 192).

Το κοινό αίσθημα. — Για την εκτίμηση της διάθεσης και του κοινού αισθήματος που επικρατεί στους πολίτες της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης, έχουν διεξαχθεί πολυάριθμες έρευνες. Επισημαίνουν το γεγονός ότι οι γνώμες διίστανται. Στην (φαινομενικά) απλή ερώτηση «Είστε ικανοποιημένοι από τη ζωή σας;», αρκετά περισσότεροι ερωτηθέντες στα παλαιότερα κράτη μέλη της ΕΕ απάντησαν «ναι», σε σύγκριση με τους ερωτηθέντες στα οκτώ νέα μέλη υπό εξέταση (βλ. Πίνακα 12). Η αναλογία των αρνητικών απαντήσεων διαφέρει από χώρα σε χώρα (βλ. Πίνακα 13). Ως κατά προσέγγιση μέσος όρος, φαίνεται ότι κάθε τρίτο πρόσωπο στην περιοχή, είναι πολύ ή σε κάποιο βαθμό δυσαρεστημένο από τη ζωή του¹⁶.

Προβλήματα αντίληψης. — Η ένταση της αντίδρασης των ανθρώπων στα προβλήματα, ή ο βαθμός της πικρίας τους, δεν είναι απλώς συνάρτηση των πραγματικών δυσκολιών που συνδέονται με το πρόβλημα καθαυτό. Το πώς βιώνει κάποιος μία δυσκολία, ή παρατηρεί με συμπάθεια αυτόν που βρίσκεται σε δυσχερή θέση, σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από το πώς αντιλαμβάνεται το πρόβλημα και πώς το διαχειρίζεται. Ας επιχειρήσουμε μία ανασκόπηση των πιο σημαντικών προβλημάτων αντίληψης, από την οπτική του θέματός μας.

¹⁶ Τα στοιχεία στους Πίνακες 12 και 13 προέρχονται από διαφορετικές πηγές οι οποίες βασίζονται σε διαφορετικές έρευνες. Αξίζει να σημειωθεί, ότι παρά τα δύο είδη των προσεγγίσεων, οι χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ των περιοχών είναι πολύ κοντά η μία στην άλλη.

Πίνακας 12: Δείκτες γενικής ικανοποίησης.

Χώρα	1990-93	1995-97	1999-02
	(μέσος όρος σε κλίμακα από 1 έως 10)		
Τσεχία	6,37	..	7,06
Εσθονία	6,00	5,00	5,93
Πολωνία	6,64	6,42	6,20
Λετονία	5,70	4,90	5,27
Λιθουανία	6,01	4,99	5,20
Ουγγαρία	6,03	..	5,80
Σλοβακία	6,15	..	6,03
Σλοβενία	6,29	6,46	7,23
Κ.Α.Ευρώπη-8	6,40	6,20	6,20
Αυστρία	6,51	..	8,03
Βέλγιο	7,60	7,93	7,43
Δανία	8,16	..	8,24
Ηνωμένο Βασίλειο	7,49	7,46	7,40
Φινλανδία	7,68	7,78	7,87
Γαλλία	6,78	..	7,01
Ελλάδα	6,67
Ολλανδία	7,77	..	7,85
Ιρλανδία	7,88	..	8,20
Λουξεμβούργο	7,81
Γερμανία	7,22	7,22	7,42
Ιταλία	7,30	..	7,17
Πορτογαλία	7,07	..	7,04
Ισπανία	7,15	6,61	7,03
Σουηδία	7,97	7,77	7,64
ΕΕ-15	7,26	7,24	7,30

Σημείωση: Από τους ερωτηθέντες ζητήθηκε να δώσουν τις απαντήσεις τους σε κλίμακα από 1 (πολύ δυσαρεστημένος) έως 10 (πολύ ικανοποιημένος) στην ερώτηση: «Λαμβανομένων υπόψη όλων των παραγόντων, πόσο ικανοποιημένοι είστε συνολικά με τη ζωή σας αυτές τις μέρες;». Το τυπικό μέγεθος του δείγματος ήταν περίπου 1.000 άτομα σε κάθε χώρα.

Πηγή: *World Values Survey* και *European Values Survey*, βλ. www.worldvaluessurvey.com. Οι Sanfey και Teksoz (2005) χρησιμοποιούν αυτά τα στοιχεία για να μελετήσουν την ικανοποίηση από τη ζωή στις μετασοσιαλιστικές χώρες. Ο πίνακας που εκθέτει τα συνοπτικά στοιχεία για

τις 8 χώρες της ΕΕ βρίσκεται στη σελ. 17 τους άρθρου τους. Είμαι ευγνώμων στους Peter Sanfey και Utku Teksoz (EBRD) οι οποίοι, σε προσωπική μας επικοινωνία, παρείχαν τα συμπληρωματικά στοιχεία για τις χώρες ΕΕ-15 καθώς και τα στοιχεία για τους μέσους όρους της περιοχής

Πίνακας 13: Δείκτες γενικής ικανοποίησης:
η κατανομή των απαντήσεων

Χώρα	Καθόλου ικανοποιημένος (%)	Όχι πολύ ικανοποιημένος (%)	Αρκετά ικανοποιημένος (%)	Πολύ ικανοποιημένος (%)
Τσεχία	5	26	57	10
Εσθονία	11	35	47	6
Πολωνία	9	28	50	11
Λετονία	8	35	49	6
Λιθουανία	10	32	51	5
Ουγγαρία	11	34	45	9
Σλοβακία	13	33	48	6
Σλοβενία	2	12	65	20
Κ.Α.Ευρώπη-8	9	29	50	10
ΕΕ-15	4	17	60	19

Σημείωση: Από τους ερωτηθέντες ζητήθηκε απάντηση στο ερώτημα «Συνολικά και γενικώς πόσο ικανοποιημένος είστε με τη ζωή σας σε γενικές γραμμές; Θα λέγατε ότι είστε...»

Πηγή: Eurobarometer, *Public Opinion in the Candidate Countries*, έρευνα διενεργηθείσα το διάστημα Οκτώβριος-Νοέμβριος 2003, βλ. europe.eu.int/comm/public_opinion.

Η μεγάλη μετάβαση της κεντρικής-ανατολικής Ευρώπης

1. Πριν συμβεί κάτι, εμφορούμαστε από ελπίδες/και προσδοκίες. Αφότου συμβεί κάτι, συχνά απογοητευόμαστε¹⁷. Όταν η απογοήτευση από τον σοσιαλισμό άρχισε να κυριαρχεί, οι προσδοκίες μεγάλωσαν. Ξεπρόβαλε η ελπίδα, ότι η αλλαγή του συστήματος θα λύσει όλα τα προβλήματα, πολύ γρήγορα, για όλους.

Δικαιολογημένες ελπίδες αναμείχθηκαν με παρανοήσεις και ψευδαισθήσεις. Λέξεις όπως «Δύση» και «αγορά», «ανταγωνισμός» και «δημοκρατία» μετατράπηκαν σε μυθικά είδωλα, που υπόσχονται φως χωρίς σκιές. Ο νηφάλιος λόγος σπάνιζε, ειδικά από τα στόματα ανθρώπων κύρους: (όταν οι υποστηρικτές του παλαιού καθεστώτος επέκριναν τον καπιταλισμό, όλο και λιγότεροι άνθρωποι τους άκουγαν).

Οι πρώτες μεγάλες ελπίδες υπέστησαν ψυχρολουσία με τη μεγάλη ύφεση κατά τη διαδικασία μετάβασης τη δεκαετία του 1990. Οι άνθρωποι είχαν ελάχιστο χρόνο να συνέλθουν, πριν δημιουργηθούν νέες και εξωπραγματικές ελπίδες, αυτή τη φορά σχετικά με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτές άναψαν με διάφορες φράσεις με αναφορά στη «σύγκλιση» και στις υποσχέσεις για πολύπλευρη στήριξη που θα παρείχε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολλοί, με αφελή ανυπομονησία πρόσμεναν τα διακηρυγμένα και άμεσα οφέλη από την προσχώρηση.

Τα προβλήματα είναι μεγάλα. Αλλά φαντάζουν ακόμα μεγαλύτερα, ως αποτέλεσμα της απογοήτευσης.

¹⁷ Ο ALBERT O. HIRSCHMAN (1982) σημειώνει ότι η απογοήτευση είναι στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Αναφέρεται στον Kant ο οποίος έγραφε: «Ακόμη και αν δώσεις στον άνθρωπο τα πάντα που επιθυμεί, την ίδια στιγμή θα αισθανθεί, ότι τα πάντα δεν είναι τα πάντα» (βλ. KARAMZIN 2003, σελ. 40).

Ειδικά ο άνθρωπος του δυτικού πολιτισμού νιώθει διαρκώς έλλειψη ικανοποίησης και απογοήτευση. Στη δική μας περίπτωση, αυτή η γενική αίσθηση επιδεινώθηκε περεταίρω από την αίσθηση της ματαίωσης λόγω των ανεκπλήρωτων ξεχωριστών προσδοκιών μετά τη μετάβαση από τον σοσιαλισμό.

2. Ένα πολύ γνωστό φαινόμενο στην κοινωνική ψυχολογία είναι, ότι το πώς αισθάνεται κάποιος για κάτι, εξαρτάται όχι μόνο από τις πραγματικές συνθήκες, αλλά επίσης με ποιον συγκρίνει τον εαυτό του. Κατά την περίοδο της χαλάρωσης του σοσιαλιστικού συστήματος, οι άνθρωποι που ζούσαν στη Δυτική περιφέρεια της σοβιετικής αυτοκρατορίας παρηγορούσαν εαυτούς, σημειώνοντας ότι ακόμη ήταν καλύτερα συγκριτικά με αυτούς που ζούσαν στη Σοβιετική Ένωση. Ιδιαίτερα, σε έναν τόπο όπως η Ουγγαρία, την πατρίδα μου, όπου οι πειραματισμοί με τις μεταρρυθμίσεις της οικονομίας της αγοράς είχαν αρχίσει πριν αρκετό καιρό, αυτή η αυτο-ενθάρρυνση ηχούσε ως πειστική. Αλλά μόλις άνοιξαν τα σύνορα αυτών των χωρών και ειδικά τώρα που έγιναν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα «σημεία αναφοράς» γενικώς μετατοπίστηκαν. Όλοι και όλες άρχισαν να συγκρίνουν την κατάστασή τους με αυτήν της Γερμανίας, της Γαλλίας, ή της Σκανδιναβίας. Βέβαια, όσο υψηλότερα βρίσκεται το μέτρο σύγκρισης, τόσο πιο δυσαρεστημένος είναι κανείς με τον τόπο που συμβαίνει να ζει. Η ανυπομονησία είναι κατανοητή: τώρα που είμαστε μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πότε θα καλύψουμε τη διαφορά με τους εταίρους μας; Αλλά και αυτό επίσης οδηγεί σε ανέλπιδες επιθυμίες. Όσοι είναι προσκολλημένοι στο Δυτικό πλαίσιο αναφοράς, είναι πιθανό να παραμείνουν μόνιμα πικραμένοι, ανυπόμονοι και απογοητευμένοι.

3. Οι άνθρωποι ξεχνούν πολύ εύκολα: τόσο η συλλογική όσο και η ατομική μνήμη είναι εξαιρετικά αναξιόπιστη. Πριν δεκαετίες ήμασταν πλημμυρισμένοι από παράπονα των ανθρώπων διότι ορισμένα καταναλωτικά είδη δεν ήταν διαθέσιμα: η αναμονή για ένα αυτοκίνητο, ένα σπίτι ή μία σύνδεση τηλεφώνου, ήταν πολυετής. Σήμερα φαίνεται, ότι εγώ, ο συγγραφέας του βιβλίου με τίτλο *Economics of Shortage* (1980), είμαι ο τελευταίος ανατολικο-ευρωπαίος, που θυμάται ακόμα την οικονομία της στενότητας και αισθάνεται αληθινή

χαρά, που έχει πλέον παρέλθει. Οι χρόνιες ελλείψεις αγτι-καταστάθηκαν από την άφθονη προσφορά. Σήμερα, οι άνθρωποι γκρινιάζουν για το ότι είμαστε πλημμυρισμένοι από απίστευτο αριθμό προϊόντων, ότι οι τιμές είναι απαγορευτικά υψηλές και ότι οι άνθρωποι ταλαιπωρούνται από την «καταναλωτική κοινωνία».

Ως αποτέλεσμα της ασθενούς μνήμης, υποτιμώνται εξαιρετικά σημαντικά επιτεύγματα, υλικά και μη υλικά οφέλη, παρόλο που στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων είναι σαφώς ορατά (η ελευθερία του λόγου, του συνεταιριζέσθαι και της κίνησης, ο ελεύθερος ανταγωνισμός των ιδεών, το δικαίωμα της διαμαρτυρίας, κ.ο.κ.). Αντιθέτως, αποδίδεται μεγαλύτερο ειδικό βάρος στα τρέχοντα προβλήματα.

Σε έρευνα του 2004 ζητήθηκε από τους ανθρώπους να σημειώσουν τη συγκριτική αξιολόγηση της σημερινής κυβέρνησης με αυτήν πριν τη μετάβαση, σε κλίμακα από -100 ως +100, όπως φαίνεται στον Πίνακα 14 και την ανάλυσή του στη μελέτη του Rose (2005). Παρά το γεγονός, ότι (με εξαίρεση τη Λιθουανία) οι σημερινές κυβερνήσεις παίρνουν υψηλότερο βαθμό, είναι αξιοπρόσεκτο ότι το προηγούμενο καθεστώς, δεν βρίσκεται πολύ πίσω στη βαθμολογία. Όλα αυτά, παραδόξως, οδηγούν σε συναισθήματα νοσταλγίας. Πολλοί από αυτούς που δυσανασχετούσαν κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος και ήλπιζαν σε αλλαγές, ανακαλύπτουν τώρα, ότι τελικά, το παλιό καθεστώς δεν ήταν και τόσο άσχημο.

4. Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω τις αδυναμίες της αιτιώδους ανάλυσης.

Πίνακας 14: Στάση απέναντι στο καθεστώς:
παλαιό, νέο και μελλοντικό.

Χώρα	Παλαιό καθεστώς	Σημερινό	Μετά από 5 χρόνια
	(ποσοστό θετικών απόψεων)		
Τσεχία	32	69	82
Εσθονία	55	75	79
Πολωνία	51	51	67
Λετονία	50	51	71
Λιθουανία	59	70	84
Ουγγαρία	58	64	81
Σλοβακία	51	51	65
Σλοβενία	68	69	74
Κ.Α.Ευρώπη-8	50	57	72

Σημείωση: Οι ερωτηθέντες καλούνταν να απαντήσουν στην εξής ερώτηση: «Αυτή είναι μία κλίμακα για την αξιολόγηση του πώς λειτουργεί το σύστημα της κυβέρνησης. Η κορυφή, συν 100, σημαίνει το καλύτερο, το μείον 100, το χειρότερο. Σε ποιο σημείο της κλίμακας θα τοποθετούσατε το προηγούμενο κομμουνιστικό καθεστώς / το σημερινό σύστημά μας που βασίζεται σε ελεύθερες εκλογές και πολυκομματικό σύστημα / το μελλοντικό κυβερνητικό σύστημά μας σε πέντε χρόνια στο μέλλον»

Πηγή: Rose (2005) σελ. 17.

Αιτιώδης ανάλυση. — Υπάρχουν πολλές αιτίες για τα προβλήματα και τις δυσκολίες που υφίστανται οι άνθρωποι στην κεντρική-ανατολική Ευρώπη. Θα δώσω έμφαση μόνο σε μερικές από αυτές.

Το επίπεδο ανάπτυξης της περιοχής υπολείπεται από αυτό της Δύσης. Αυτό δεν είναι καινούργιο φαινόμενο, τα πράγματα είναι έτσι εδώ και αιώνες. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 15, κατά τη διάρκεια της σοσιαλιστικής περιόδου

αυτό το σχετικό χάσμα διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο. Υπάρχουν καλές προοπτικές ώστε αυτή η σχετική καθυστέρηση σταδιακά να μειωθεί, αλλά, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 16 είναι εξαιρετικά απίθανο να συμβεί οτιδήποτε σε κοινωνικό-οικονομικό-πολιτικό επίπεδο που στο εγγύς μέλλον θα καλύψει το χάσμα (το οποίο μοιάζει με άβυσσος!). Πολλά από τα αρνητικά φαινόμενα, όπως η φτώχεια, η καθυστέρηση στην τεχνολογική ανάπτυξη και η στενότητα των διαθέσιμων πόρων για την υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και την επιστημονική έρευνα, μπορεί να εξηγηθούν πρωτίστως (αλλά όχι αποκλειστικά) από το γεγονός ότι η περιοχή χαρακτηρίζεται από μέσο επίπεδο ανάπτυξης, πολύ πίσω από τους πρωτοπόρους.

Μέρος των προβλημάτων οφείλεται επίσης στο γεγονός, ότι βρισκόμαστε σε διαδικασία μετάβασης. Η διάρθρωση της παραγωγής έπρεπε να αναδιοργανωθεί, δεδομένου ότι ενώ οι παλαιές γραμμές παραγωγής έπαψαν να υπάρχουν, οι νέες δεν πήραν αμέσως τη θέση τους. Νέα κενά, ατέλειες στο νομικό σύστημα και η απουσία ρυθμιστικού πλαισίου, εμφανίστηκαν εν μέσω της διαδικασίας του θεσμικού μετασχηματισμού. Ενώ σε πολλές θέσεις η παλιά φρουρά απομακρύνθηκε, η νέα διοίκηση ήταν ακόμη άπειρη. Το γεγονός ότι αυτές οι δυσκολίες έχουν μεταβατικό χαρακτήρα δεν αρκεί να καθησυχάσει κανέναν, για αυτό είναι δύσκολο να περιμένεις να τις ξεπεράσουν.

Αλλα προβλήματα προέρχονται από την ίδια τη φύση του συστήματος. Όπως κάθε σύστημα, ο καπιταλισμός διαθέτει ορισμένα εγγενή, ειδικά συστημικά, αρνητικά χαρακτηριστικά. Όσο ο καπιταλισμός παραμένει αυτός που είναι, θα υπάρχει ανεργία, θα υπάρχει εισοδηματική ανισότητα, θα υπάρχουν οικονομικά κερδοσήμενοι και χαμένοι, θα υπάρχουν υπερβολικές διαφημίσεις και ούτω καθεξής. Έξυπνες, διορατικές και συνεπείς κυβερνητικές πολιτικές είναι δυνατόν να μετριάσουν ορισμένα από τα γονιδιακά προβλήματα,

Πίνακας 15: Ιστορική σύγκριση με την Αυστρία.

Χώρα	1870	1913	1937	1950	1980	1989	2000
	(Κατά κεφαλήν ΑΕΠ Αυστρίας = 100, %)						
Τσεχοσλοβακία	62	60	91	94	58	54	43
Πολωνία	51	50	61	66	42	35	36
Ουγγαρία	59	61	81	67	46	42	36

Σημείωση: Η τιμή για την Τσεχοσλοβακία το έτος 2000, είναι ο σταθμισμένος μέσος όρος της Τσεχίας και της Σλοβακίας.

Πηγή: Υπολογισμοί από τη βάση δεδομένων του ΟΑΣΑ, βλ. Maddison (2003).

Πίνακας 16: Απαιτούμενος χρόνος για τη σύγκλιση με τη Δυτική Ευρώπη.

Χώρα	Για το 100%	Για το 80%
	της ΕΕ-14	της Ε.Ε.-14
(έτη)		
Τσεχία	38	21
Εσθονία	60	45
Πολωνία	72	55
Λετονία	74	59
Λιθουανία	68	52
Ουγγαρία	46	31
Σλοβακία	48	33
Σλοβενία	30	9
Κ.Α.Ευρώπη-8	55	38

Σημείωση: Στην ΕΕ-14 ανήκουν όλες οι παλαιότερες χώρες εκτός από το Λουξεμβούργο. Τα αποτελέσματα βασίζονται στην υπόθεση ενός πραγματικού κατά κεφαλήν ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ στην ΕΕ-14 κατά 1,74 τοις εκατό.

Πηγή: Wagner-Hlouskova (2005) σελ. 367.

αλλά δεν μπορούν να τα απαλείψουν εντελώς. Οι σοβαροί και οι σώφρονες πιστοί του καπιταλιστικού συστήματος, αποδέχονται αυτά τα προβλήματα, διότι, παρά τα μειονεκτήματά τους, θεωρούν το συνολικό πακέτο ελκυστικότερο από το σοσιαλιστικό.

Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τη δημοκρατία. Οι μεγάλες μάζες των ανατολικο-ευρωπαίων που απογοητεύτηκαν από τη δημοκρατία, είναι σαν τους απογοητευμένους εραστές. Είναι ενοχλημένοι από τις συχνές άνευ ουσίας λογομαχίες στο κοινοβούλιο, τις αλληλοκατηγορίες των κομμάτων, τις ψεύτικες υποσχέσεις και από το να βλέπουν σκανδαλώδεις υποθέσεις να σκουπίζονται κάτω από το χαλί. Ωστόσο, αυτές δεν είναι ανωμαλίες που συνδέονται με νεαρές δημοκρατίες! Παρόμοια φαινόμενα μπορεί να παρατηρηθούν συχνά ακόμη και σε διακεκριμένες δημοκρατίες με μακρά ιστορία, δεν περιορίζονται μόνο στις σχετικά πρόσφατες δημοκρατίες. Η σημασία της αλήθειας των λόγων του Churchill δεν έχει μειωθεί, παρόλο ότι έχουν αναφερθεί εκατομμύρια φορές. Η δημοκρατία, ακόμη και με όλα τα ελαττώματά της, είναι καλύτερο σύστημα από οποιαδήποτε μορφή τυραννίας, ανεξάρτητα από το πόσο σοφός, φωτισμένος μπορεί να είναι, ή καθαρά χέρια μπορεί να έχει, ένας δικτάτορας. Δυστυχώς, στις χώρες της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης ένα, μη αμελητέο, τμήμα του πληθυσμού δεν σκέφτεται με αυτόν τον τρόπο. Ο Πίνακας 17 εφιστά την προσοχή σε ανησυχητικά φαινόμενα.

Οι λανθασμένες αποφάσεις που λαμβάνονται από τους πολιτικούς — κυβερνήσεις, το κόμμα εξουσίας, την αντιπολίτευση, ή από την ηγεσία των διάφορων ομάδων συμφερόντων — μπορεί να δημιουργήσουν προβλήματα, ή να επιδεινώσουν τις προϋπάρχουσες δυσκολίες που παρουσιάζονται από άλλες αιτίες. Ας εξετάσουμε το ακόλουθο παράδειγμα. Μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα, ότι ο καπιταλισμός γεννά ανισότητες. Ωστόσο, φορολογικές πολιτικές οι οποίες

ευνοούν τους πλούσιους ενώ πλήττουν τους φτωχούς, ή οι κακώς διανεμηθείσες κρατικές επιδοτήσεις, μπορεί να κάνουν τα πράγματα ακόμα χειρότερα.

Πίνακας 17: Υποστήριξη μη-δημοκρατικών εναλλακτικών.

Χώρες	Κομμουνισμός	Στρατός	Δικτάτορας
	(ποσοστό αυτών που θεωρούνται ως καλύτερα, %)		
Τσεχία	18	1	13
Εσθονία	8	2	40
Πολωνία	23	6	33
Λετονία	7	4	38
Λιθουανία	14	5	40
Ουγγαρία	17	2	17
Σλοβακία	30	3	25
Σλοβενία	23	6	27
Κ.Α.Ευρώπη-8	21	4	29

Σημείωση: Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν στο εξής: «Το σημερινό σύστημα της κυβέρνησής μας, δεν είναι το μόνο που έχει υπάρξει στη χώρα. Ορισμένοι άνθρωποι ισχυρίζονται ότι θα ήμασταν καλύτερα αν η χώρα κυβερνιόταν διαφορετικά. Τι γνώμη έχετε; Πρέπει να επιστρέψουμε στο κομμουνιστικό καθεστώς; Θα έπρεπε ο στρατός να αναλάβει την κυβέρνηση; Είναι προτιμότερο να είχαμε έναν ισχυρό ηγέτη που θα μπορούσε να πάρει γρήγορες αποφάσεις για στιδήποτε;»

Πηγή: Rose (2002), σελ. 10.

Έχω προσδιορίσει πέντε διαφορετικές αιτίες για τα τρέχοντα προβλήματα, (μέσο επίπεδο ανάπτυξης, προβλήματα που προέρχονται από τη διαδικασία μετάβασης, τα εγγενή συστημικά προβλήματα του καπιταλισμού και της δημοκρατίας, και τις λανθασμένες αποφάσεις που λαμβάνονται από

τους πολιτικούς) ασφαλώς, υπάρχουν και άλλες. Ένας λόγος για την ύπαρξη αισθήματος γενικής δυσφορίας στην κοινωνία, εντοπίζεται στη σύγχυση αυτών των διαφορετικών αιτιών στα μυαλά των ανθρώπων. Σε περιπτώσεις πολυπαραγοντικών φαινομένων, η αντικειμενική και σαφής ταυτοποίηση και διάκριση των διάφορων αιτιών, θέτουν ένα δύσκολο έργο ακόμη και για τους επαγγελματικούς αναλυτές. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός, ότι στο μυαλό των ανθρώπων που δεν ειδικούνται στο θέμα, υπεισέρχονται σφάλματα κατά την ερμηνεία των φαινομένων.

Άλλη μία φορά σχετικά με τις αξιολογικές κρίσεις. — Προσπάθησα να αποφύγω την εσφαλμένη γενίκευση. Έτσι, επιτρέψτε μου να επαναλάβω, όπως τόνισα νωρίτερα, ότι η κοινή γνώμη είναι διχασμένη: οι στάσεις κυμαίνονται από την ικανοποίηση με μικρές επιφυλάξεις, έως τη γκρίνια και τα παράπονα, μέχρι και την οργισμένη δυσαρέσκεια. Επιτρέψτε μου να κάνω μερικά σχόλια σχετικά με τη διάθεση εκείνων των οποίων η κρίση τείνει περισσότερο προς αρνητική κατεύθυνση.

Ανάμεσα σε αυτούς που διατυπώνουν αρνητικές κρίσεις, υπάρχει ένα ατυχές μείγμα μισής αλήθειας και μισοεσφαλμένης διαπίστωσης των πραγματικών γεγονότων, ο συνδυασμός της μισο-τεκμηριωμένης και μισο-λανθασμένης αιτιώδους ανάλυσης, και μιας ιεράρχησης των αξιών η οποία τοποθετεί τις αξίες της καθημερινότητας στο προσκήνιο. Όσοι κρίνουν υπό αυτό το πρίσμα, δεν σκέφτονται σε όρους μακροαίωσης ιστορικής προοπτικής. Δεν ενδιαφέρονται για το τι αποτελέσματα θα αποφέρει στο απώτερο μέλλον το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα και η δημοκρατική πολιτική τάξη. Βιώνουν τα προβλήματα σήμερα, πλήττονται από αυτά σήμερα ή έχουν πληγωθεί βλέποντας άλλους να υποφέρουν — και για αυτό τον λόγο η αλλαγή που σημειώθηκε

στο σύστημα, βάσει της εμπειρίας τους εκλαμβάνεται ως αποτυχία παρά ως επιτυχία.

Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να αγνοήσει τις αρνητικές κρίσεις των απογοητευμένων ανθρώπων. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να τους κατηγορήσει για έλλειψη διορατικότητας, ή ότι παραβλέπουν τις μεγάλες ιστορικές αλληλεξαρτήσεις. Κάθε άνθρωπος έχει μόνο μία ζωή. Κάποιος που σήμερα είναι για παράδειγμα 50 ή 60 ετών και φτωχός και ίσως επίσης άνεργος, δεν αποζημιώνεται με την υπόσχεση ότι οι επόμενες γενιές θα ζήσουν καλύτερα, καθώς δεν θα έχει τη δυνατότητα να το απολαύσει. Επίσης, είναι δύσκολο να κληθεί η νεότερη γενιά να δείξει υπομονή, καθώς καμία χαμένη στιγμή σήμερα, δεν αντισταθμίζεται πραγματικά από μία καλύτερη στο μέλλον.

Μήπως για τους παραπάνω λόγους θα πρέπει να αναιρέσω τη δήλωση που έκανα στο πρώτο μέρος του άρθρου, σύμφωνα με την οποία ο μεγάλος μετασχηματισμός στην περιοχή της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης ουσιαστικά μπορεί να χαρακτηριστεί ως μοναδική επιτυχία; Όχι, δεν επιθυμώ να την αναιρέσω. Δεν πιστεύω ότι είναι δυνατόν, ή για αυτό τον λόγο επιτρεπτό, να συνταχθεί ένα είδος ισολογισμού με σκοπό τη σύνοψη και περιεκτική αξιολόγηση. Από μία τέτοια άποψη, υπάρχουν επιτυχίες (με θετικό πρόσημο) και αποτυχίες (με αρνητικό πρόσημο) και αν το ισοζύγιο είναι θετικό, τότε το τελικό αποτέλεσμα θα αναγγελθεί ως επιτυχία, αν είναι αρνητικό τότε θα πρέπει να εκληφθεί ως αποτυχία. Δεν μπορώ να αποδεχτώ αυτή την απλοϊκή «λογιστική» προσέγγιση.

Διατηρώ δύο λογαριασμούς και όχι έναν, και δεν τους συγχωνεύω. Στον έναν λογαριασμό αναγνωρίζω, με ικανοποίηση, μία μεγάλη επιτυχία στο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας: δημιουργήθηκε ένα σύστημα, ανώτερο του προγενέστερου, χωρίς αιματοχυσία και με απίστευτη ταχύτητα. Στον άλλο λογαριασμό έχω τον κατάλογο των καλών και

δυσάρεστων εμπειριών της καθημερινής ζωής: πολύ χαρά και πολύ πόνος. Θεωρώ ότι είναι λογικό και βάσιμο να πω πως, ότι συνέβη σε αυτή την περιοχή μπορεί ταυτόχρονα να θεωρηθεί επιτυχία, σε όρους παγκόσμιας ιστορικής σημασίας, και αποτυχία σε πολλές σημαντικές πτυχές, διότι προκάλεσε πόνο, πικρία και απογοήτευση σε τόσους πολλούς ανθρώπους.

Σχετικά με τα καθήκοντα των οικονομολόγων

Δεν έχω καμία πρόθεση να κατακρίνω τον απλό καθημερινό άνθρωπο γιατί δεν έχει επεξεργασθεί τις εμπειρίες του με άψογο τρόπο και γιατί ίσως έχει καταλήξει σε λανθασμένα συμπεράσματα σχετικά με αυτά τα προβλήματα. Αλλά δεν θα προσφέρω την ίδια απαλλαγή σε εμάς, σε όσους κάθονται έρευνα στο πεδίο των οικονομικών. Δεν αναφέρομαι μόνο σε όσους τυχαίνει να ζουν στην Κεντρική-Ανατολική Ευρώπη, αλλά σε όλους οι οποίοι ασχολούνται με την περιοχή ή με σχετικά θέματα, όπου και αν κατοικούν.

Ίσως να έχουμε υιοθετήσει σε υπερβολικό βαθμό το διάσημο απόφθεγμα του Keynes σύμφωνα με τον οποίο, στη μακρά περίοδο όλοι θα είμαστε νεκροί. Το είδος της ανάλυσης που επιχείρησα στο πρώτο μέρος του παρόντος άρθρου, στην πραγματικά μακρά χρονική περίοδο, είναι αρκετά σπάνιο. Σήμερα, σε πολλά διδακτορικά προγράμματα, δεν απαιτείται από τους οικονομολόγους να μελετήσουν την ιστορία. Μία από τις αιτίες για την υπερβολικά αρνητική αξιολόγηση που επικρατεί στην κοινή γνώμη της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης, σχετικά με τον τρέχοντα μεγάλο μετασχηματισμό, είναι το γεγονός ότι οι μελετητές των κοινωνικών επιστημών έχουν παραλείψει να αναλύσουν και να αποτιμήσουν τα αποτελέσματα εντός του ενδεδειγμένου ιστορικού πλαισίου.

Οι διάφορες κοινωνικές επιστήμες έχουν απομακρυνθεί όχι μόνο από την ιστορική επιστήμη, αλλά και γενικώς η μία από την άλλη. Κατά τη συγγραφή αυτού του άρθρου, ήρθα και πάλι αντιμέτωπος με το ατυχές φαινόμενο ότι στη βιβλιογραφία των πολιτικών επιστημών, η οποία ασχολείται με τη μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία, οι αναφορές σε έργα οικονομολόγων είναι σχεδόν ανύπαρκτες, ενώ οι οικονομολόγοι ουσιαστικά αγνοούν τις μελέτες της πολιτικής επιστήμης. Χωρίς διεπιστημονική προσέγγιση είναι αδύνατη η κατανόηση και η αξιολόγηση των μεγάλων μετασχηματισμών.

Το κύριο ρεύμα των οικονομικών εκχωρεί την αυστηρή κριτική της καπιταλιστικής οικονομίας σε όσους εκφράζουν ριζοσπαστικές απόψεις. Ακόμα και όταν παραδέχεται το γεγονός, ότι μπορεί να υπάρχουν προβλήματα, αυτο-καθησυχάζεται πιστεύοντας ότι αυτά τα προβλήματα είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν ικανοποιητικά με τη λήψη των κατάλληλων μέτρων. Αρνείται ότι το σύστημα μπορεί να έχει εγγενή, ανυπέροβλητα γονιδιακά ελαττώματα.

Στο επάγγελμά μας, ο προσεκτικός και ευσυνειδήτος διαχωρισμός μεταξύ της διαπίστωσης των γεγονότων και της αξιολόγησής τους είναι μάλλον σπάνιος. Δεν είναι σύνηθες, ο οικονομολόγος να επισημάνει με ειλικρίνεια το σύστημα των αξιών που βρίσκεται πίσω από τις αποφάνσεις του. Θεωρούμε ως αυτονόητο, ότι όλοι μοιράζονται τις υπόρρητες αξίες οι οποίες αξιωματικά γίνονται αποδεικτές από τους οικονομολόγους: η αποδοτικότητα, η παραγωγικότητα, η ανταγωνιστικότητα, η μεγέθυνση, ίσως και η αρχή της δίκαιης διανομής του εισοδήματος· ωστόσο, πέραν των ανωτέρω, πολύ λίγοι δίνουν προσοχή σε οποιαδήποτε άλλη αξία.

Υπάρχουν ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι που είναι ευτυχείς όταν απευθύνονται σε ένα ευρύτερο ακροατήριο ή στο αναγνωστικό κοινό. Ακόμη και εκείνοι που δεν το προσπαθούν, ασκούν έμμεση επιρροή. Κορυφαίοι πολιτικοί, ηγετικά στε-

λέχη των κρατικών υπηρεσιών, επιχειρηματίες, δημοσιογράφοι και αναλυτές που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη, τους λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους. Με τη διατύπωση ορθών προτάσεων οικονομικής πολιτικής, εκτός από το ότι μπορούμε να καταστήσουμε επιτυχεστέους τους μεγάλους μετασχηματισμούς, μπορούμε επίσης να συνεισφέρουμε σε μία πιο τεκμηριωμένη και εξισορροπημένη επεξεργασία των εμπειριών και να βοηθήσουμε τους ανθρώπους στην ορθή εκτίμηση των αλλαγών.

Ο μεγάλος μετασχηματισμός στην Κεντρική-Ανατολική Ευρώπη έχει ολοκληρωθεί. Έχω ακούσει από συναδέλφους μου, όχι μία φορά, το ειρωνικό σχόλιο: «Μαζί με αυτή, και η δική σας περίεργη επιστήμη, η “μεταβασιολογία”». Δεν έχω την ίδια γνώμη. Πώς θα συνεχισθεί ο μετασχηματισμός της Κίνας και του Βιετνάμ; Τι πρόκειται να συμβεί στην Κούβα; Πώς θα εξελιχθεί ο μεγάλος μετασχηματισμός στο υπό ξένη στρατιωτική κατοχή Ιράκ; Πώς θα μετασχηματιστεί το Ιράν; Τι μετασχηματισμός θα λάβει χώρα στις μουσουλμανικές χώρες;

Κάθε μετασχηματισμός είναι διαφορετικός. Παρόλα αυτά υπάρχουν κοινά στοιχεία. Τις μοναδικές ιδιαιτερότητες κάθε χώρας μπορούμε να τις κατανοήσουμε πραγματικά μόνο σε σύγκριση με άλλες χώρες. Η «μεταβασιολογία» όχι μόνο δεν έχει τελειώσει, αλλά το έργο της δεν έχει ακόμη αρχίσει με την επιθυμητή εμβριθή προσέγγιση. Ελπίζω, ότι το παρόν άρθρο θα παροτρύνει τη διεξοδική μελέτη της συσσωρευμένης γνώσης επί του θέματος.

Βιβλιογραφία¹⁸

BLOCH, M. (1989 [1939]), *Feudal Society*, Routledge, London.

¹⁸ Δεν περιλαμβάνονται οι αναφορές που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ως στατιστικές πηγές για πίνακες, εκτός αν η πηγή είναι δημοσιευμένη σε άρθρο ή βιβλίο.

- BRAUDEL, F. (1972-1973 [1949]), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Harper and Row, New York.
- (1992 [1969-1979]), *Civilization and Capitalism, 15th-18th century. I-III. I. The Structures of Everyday Life; II. The Wheels of Commerce; III. The Perspective of the World*, University of California Press, Berkeley, CA.
- BRENNER, R. (1976), «Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe», *Past and Present* 70, σελ. 30-75.
- BURKE, P. (1990), «Interview conducted by Karl Vocelka and Markus Reisenleitner», <http://www.univie.ac.at/Neuzeit/gburke.htm>.
- CAMPOS, N.F. - CORICELLI, F. (2002), «Growth in transition: What we know, what we don't, and what we should», *Journal of Economic Literature* 40/3, σελ. 793-836.
- CSABA, L. (2005), *The New Political Economy of Emerging Europe*, Akadémiai, Budapest.
- DAHL, R.A. (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, CT.
- European Bank for Reconstruction and Development (2002), *Transition Report*, EBRD, London.
- European Commission (2003), *Comprehensive Monitoring Report of the European Commission of 5 November 2003 on the State of Preparedness for EU Membership of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia*, 675 final, European Union, Brussels.
- HAGGARD, S. - KAUFMAN, R.R. (2005), *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- HAYEK, F. VON (1944), *Road to Serfdom*, University of Chicago Press Chicago, IL.
- HALMAN, L. (2001), *The European Values Study: A Third Wave*, EVS, WORC, Tilburg, The Netherlands, σελ. 170.
- HIRSCHMAN, A.O. (1982), *Shifting Involvements*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- HUNTINGTON, S.P. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, OK.
- KARAMZIN, N.M. (2003 [1789-1790]), *Letters of a Russian Traveller*, Voltaire Foundation, Oxford, UK.
- KLANICZAY, G. (2001), «The Middle Ages», στο N.J. SMELSER - P.B. BALTES (επιμ.), *International Encyclopaedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Amsterdam.
- KOLODKO, G. (2000), *From Shock to Therapy: The Political Economy of Post-Socialist Transformation*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- KORNAL, J. (1980), *Economics of Shortage*, North-Holland Pub. Co, Amsterdam - New York.

- (1992), *The Socialist System*, Princeton University Press, Princeton, NJ; Oxford University Press, Oxford, UK.
- (1998), *From Socialism to Capitalism: What Is Meant by the «Change of System»*, Social Market Foundation, London.
- (2000), «Ten Years After “The Road to a Free Economy”», The Author Self-Evaluation», στο B. PLESKOVIC - N. STERN (επιμ.), *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*, World Bank, Washington, D.C.
- LE GOFF, J. (1982 [1977]), *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
- MADDISON, A. (2003), *The World Economy: Historical Statistics*, OECD, Development Centre Studies, Paris.
- MCFAUL, M. (2002), «The fourth wave of democracy and dictatorship», *World Politics* 54, σελ. 212-244.
- O'DONNELL, G.A. - SCHMITTER P.C. - WHITEHEAD, L. (1988), *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.
- OFFE, C. (1996), *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*, Polity Press, Cambridge, MA.
- PIRENNE, H. (1937 [1933]), *Economic and Social History of Medieval Europe*, Harcourt, Brace and World Inc, New York.
- POLANYI, K. (1962 [1944]), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, MA.
- PRZEWORSKI, A. (1991), *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- RAEDS, P. (2001), «When were the Middle Ages?», στο S. SOGNER (επιμ.), *Making Sense of Global History, The 19th International Congress of the Historical Sciences Oslo 2000 Commemorative Volume*, Oslo, Norway.
- ROLAND, G. (2000), *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*, MIT Press, Cambridge, MA.
- ROSE, R. (2002), *A Bottom-up Evaluation of Enlargement Countries: New Europe Barometer 1*, Centre for the Study of Public Policy, Glasgow, UK.
- (2005), *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004*, Centre for the Study of Public Policy, Glasgow, UK.
- ROSE-ACKERMAN, S. (2005), *From Elections to Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- RUSSCHEMEYER, D. - STEPHENS, E.H. - STEPHENS, J.D. (1992), *Capitalist Development and Democracy*, Polity Press, Cambridge, UK.
- SANFEY, P. - TEKSOZ, U. (2005), «Does transition make you happy?», *EBRD Working Paper No. 91*, European Bank for Reconstruction and Development, London.

- SCHMITTER, P.C. - KARL, T. L. (1991), «What democracy is... and is not», *Journal of Democracy* 2/3, σελ. 76-88.
- SCHUMPETER, J. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Brothers, New York.
- STIGLITZ, J. (1999), «Whither reform? Ten years of the transition», *Paper presented at the Annual Bank Conference on Development Economics* 28-30 (April), Washington, DC.
- SVEJNAR, J. (2002), «Transition economies: Performance and challenges», *Journal of Economic Perspectives* 16/1, σελ. 3-28.
- TILLY, C. (1984), *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, Russel Sage Foundation, New York.
- TÓTH, I. GY. (2004), «Income composition and inequalities 1987-2003», στο T. KOLOSI - I. GY. TÓTH - GY. VUKOVICH (επιμ.), *Social Report 2004*, TARKI, Budapest, Hungary.
- USHER, D. (1981), *The Economic Prerequisite to Democracy*, Basil Blackwell, Oxford, UK.
- WAGNER, M. - HLOUSKOVA, J. (2005), «CEEC growth projections: Certainly necessary and necessarily uncertain», *Economics of Transition*, 13/2, σελ. 341-372.
- WALLERSTEIN, I. (1974), *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- (1979), *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Γιάννης Μαραγκός

Εναλλακτικές απόψεις για την κοινωνική πολιτική
κατά τη διάρκεια της μετάβασης¹

Ο Γιάννης Μαραγκός είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης και καθηγητής υπό διορισμό στο Τμήμα Βαλκανικών Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

¹ Θέλω να ευχαριστήσω την Αγγελική Μπίμπιζα για την ερευνητική της βοήθεια και τον Νίκο Αστρουλάκη και τη Μαρία Δαφνομήλη για τα σχόλια τους.

ΔΟΜΕΣ, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Η βαλκανική περιφέρεια και η ανατολική Ευρώπη αποτελούν συστατικό στοιχείο της οικονομίας της νέας Ευρώπης. Οι δυνάμεις της οικονομικής ενοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαμορφώνουν το νέο γεωγραφικό τοπίο, στο πλαίσιο του οποίου θα κινηθούν οι δυνάμεις της παραγωγής, επαναπροσδιορίζοντας σε σημαντικό βαθμό τη δυναμική του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι στην εικοσαετή πορεία αυτών των χωρών δεν είναι εύκολο να περιγραφεί με ομοιόμορφο τρόπο η πολυπλοκότητα του οικονομικού φαινομένου που έχει αναπτυχθεί. Επομένως αναζητείται η πορεία και ο ρόλος της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς σημαντικών χωρών, όπως για παράδειγμα η Σοβιετική Ένωση, η οποία ήταν και ο πυλώνας των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών. Στο πλαίσιο της ανάδυσης της οικονομίας της αγοράς θα πρέπει να κατανοήσουμε και τις προϋποθέσεις που οδήγησαν αυτές τις χώρες σε τούτο τον δρόμο. Παράλληλα, στον συγκεκριμένο τόμο καταγράφεται η σύγκριση ανάμεσα στην Ελλάδα και σε αυτές τις χώρες, από τη στιγμή που η Ελλάδα θεωρείται χώρα της Βαλκανικής χερσονήσου.

Συνεργασίες: Γιώργος Ανδρουλάκης, Βασίλειος Α. Βλάχος, Κωνσταντίνος Γκοτσούλιας, Nauro F. Campos, Μιλτιάδης Ιω. Κήπας, Fabrizio Coricelli, János Kornai, David M. Kotz, Τάσος Κυπριανίδης, Δημήτριος Κυρκιλής, Γιώργος Μακρής, Μαρία Μαρκάκη, Γιάννης Μαραγκός, Λεωνίδας Ε. Μαρούδας, Γιάννης Μηλιάς, Παναγιώτης Μιχαηλίδης, Στέργιος Μπαμπανάνσης, Αριστείδης Μπιτζένης, Δημήτρης Μυλωνάκης, Peter Murrell, Ευάγγελος Νικολαΐδης, Γιώργος Οικονομάκης, Χαράλαμπος Οικονομίδης, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Ivan Szelenyi, Νίκος Φωκάς.

Εικόνα εξωφύλλου: Δάφνη Κωστοπούλου (1937-2000), *Σύνθεση* (λεπτομέρεια) (1958-1961), λάδι σε μουσαμά, 197×82 εκ. Συλλογή της Alpha Bank (Αθήνα).

ΔΟΜΕΣ, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΙΩ. ΚΗΠΑΣ (ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ)

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

Μιλτιάδης Ιω. Κήπας
(διεύθυνση)

ΔΟΜΕΣ, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΟΔΟΤΟΣ
Μαντζάρου 9
GR 10672 Αθήνα
Τ 21 03 62 63 48 · Φ 69 76 33 44 93
✉ info@herodotos.net
www.herodotos.net

ISBN 978-960-485-076-3

ΗΡΟΔΟΤΟΣ